

УДК 338:[48+435]

М. М. Лук'янова,

к. е. н, науковий співробітник, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено передумови активізації розвитку сільського туризму в країнах Європи. Визначено особливості організації даного виду діяльності в сільській місцевості України. Запропоновано ряд заходів сприяння розвитку сільського туризму за рівнями управління.

Preconditions of rural tourism development activization in European countries are investigated. Organization features of this activity in Ukrainian rural areas are defined. Some measures of the assistance of rural tourism development are offered according to management levels.

Ключові слова: сільський туризм, агротуризм, диверсифікація економіки, зайнятість, доходи сільського населення.

ВСТУП

Наприкінці ХХ ст. українське село та сільське господарство, як системоутворювальна галузь, зіткнулися з рядом проблем: укрупнення землекористування та поширення агрохолдингів; високий рівень безробіття, низький рівень доходів, масовий виїзд працездатного населення; руйнування поселенської мережі, втрата сільської самобутності. Ці явища спонукають до пошуку нових шляхів розвитку сільської економіки, зокрема зменшення залежності доходів сільського населення від аграрного виробництва з метою призупинення міграційних процесів та підтримки життєзабезпечення на значних територіях. З огляду на це розвиток сільського туризму як одного із видів альтернативного виробництва, які можуть замінити чи доповнити традиційні форми продуктивної діяльності, є актуальним. Він сприятиме реальному підвищенню доходів жителів аграрних регіонів у облаштуванні туристичних маршрутів, місць для туристичних стоянок, організації екскурсій, транспортного обслуговування, прокату туристичного спорядження, розвитку народних промислів, і т.п. Розвиток туристичної діяльності слід розглядати як невід'ємну складову комплексного соціально-економічного розвитку сільської місцевості на засадах сталості.

Особливості становлення та розвитку сільського туризму знайшли відображення в дослідженнях закордонних фахівців: Леслі Робертс, Брюса Девіда, Річарда Шарплі, Річарда Батлера, Девіда Вівера та ін. Проблема теорії та практики організації сільського туризму в Україні при-

свячено наукові публікації М.Й. Рутиського, Ю.В. Зінька, І. В. Смаля, І.В. Прокопи, В.І. Бирковича, Т.Ю. Лужанської, А.Ю. Єременко та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Теоретико-методологічна база становлення та розвитку сільського туризму в Україні знаходиться в процесі розробки. З огляду на це метою публікації є узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду сільського туризму як альтернативного виду діяльності в умовах диверсифікації сільської економіки, визначення на цій основі перспективних напрямів організації цього виду діяльності на селі; розробка пропозицій щодо активізації процесів його розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сільський туризм як один із шляхів диверсифікації доходів сільського населення зародився в Європі — на території Франції та Швейцарії. Ще на початку ХVІІІ ст. в гірській місцевості цих країн з'явилися перші гостьові будиночки для обслуговування експедицій, а наприкінці ХХ ст. сільський туризм набув інтенсивного розвитку в глобальному масштабі. Сільське господарство та інші типи діяльності для тієї чи іншої місцевості стали прибутки та рівень зайнятості. Пошук альтернативних виробництв, які б змогли замінити традиційні форми продуктивної діяльності, призвів до розвитку туризму. Як зазначає І. В. Смаля, туризм перетворюється на провідну форму господарського освоєння простору в разі вичерпності можливостей традиційних їх видів:

промисловості та сільського господарства. Аби уникнути деградації господарських систем та поселенської мережі розпочинається експлуатація рекреаційних ресурсів та розвиток туризму [1].

Існує чимало прикладів того, що розвиток туризму відіграв значну роль у розвитку депресивних територій. Одним із них є досвід Італії, яка за рахунок всебічної підтримки розвитку даної галузі у 1994—1999 рр. змогла сприяти економічному піднесенню регіону Калабрія, 85 % площі якого — це сільські території, де проживає більше половини населення. У результаті в 2001 р. загальна кількість ліжко-місць в секторі агротуризму Італії становила майже 90 тис., що складає 2,2% в сукупному туристичному секторі країни, в т.ч. в Калабрії — 2067 (1,1%) [2]. Сьогодні сільський туризм забезпечує фермерам Італії додатковий дохід у розмірі до 9 тис. євро на рік.

Досвід Німеччини у становленні сільського туризму теж вказує на зниження економічного значення сільського господарства та необхідність його диверсифікації як основну причину підтримки альтернативних видів діяльності. Розвиток туризму в сільській місцевості підтримується на всіх рівнях управління. При цьому підтримка надається як у вигляді прямого фінансування власників туристичних садиб з Федеральної Земельної програми підтримки малого та середнього підприємництва, так і непрямої підтримки в межах програм розвитку сільської місцевості та сільського господарства, економічної та комунальної інфраструктури.

Сільський туризм має значний потенціал. Так, за даними Eurogites¹ у 2005 р. в галузі сільського туризму країн-членів налічувалося 1 800 тис. ліжко-місць, організовано 500 тис. прямих та непрямих робочих місць, розвиток даного виду діяльності забезпечує дохід сільської місцевості понад 37 000 млн євро. У цілому в Європі дохід від сільського туризму становить понад 80 000 млн євро, який, — що дуже важливо, — майже повністю повертається в економіку сільської місцевості [3].

У політиці економічного розвитку ЄС державна підтримка програм залучення місцевих громад до розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості з метою економічного піднесення сільських територій є досить вагомою. Стимулювання розвитку туризму, народних ремесел та інших видів несільськогосподарської діяльності є одним із основних напрямів допомоги фермерам та іншим підприємцям у сільській міс-

цевості у рамках діяльності структурних фондів ЄС. Зокрема, підтримка розвитку туризму в контексті диверсифікації сільської економіки належить до пріоритетних напрямів надання допомоги сільським територіям через Європейський сільськогосподарський фонд сільського розвитку (ЄСФСР).

До основних причин, що зумовлюють широке розповсюдження сільського туризму в країнах Євросоюзу, можна віднести, в першу чергу, зменшення масштабів сільськогосподарської діяльності та, як наслідок, скорочення доходів від основного виробництва; а також посилення екологічної складової нових реформ аграрної та регіональної політики країн ЄС.

Україна має власний досвід у галузі сільського туризму. Організований відпочинок на селі був популярним серед членів молодіжних організацій, української інтелігенції ще наприкінці XIX — на початку XX ст. У той час літній відпочинок, який передбачав перебування міських мешканців у сільських оселях Карпатського регіону, був відомий під назвою "літнисько". Для багатьох рекреаційних курортів Прикарпаття такі літниська були першою формою туристичного освоєння регіону. Починаючи з 60-х рр. XX ст. в традиційно популярній місцевості літниськового відпочинку почали зводитися численні туристично-оздоровчі комплекси (Трускавець, Моршин, Свалява тощо). Попри це в пікові сезони відчувалася нестача місць у закладах офіційної туристичної інфраструктури, і чимало туристів традиційно зупинялися в приватному секторі. З 70-х рр. XX ст. сільські оселі стають доповнючим елементом інфраструктури рекреаційних зон.

Початок виділення сільського туризму в окремих видів туристичної діяльності розпочався в другій половині XX ст. У той час популяризацією відпочинку на селі почала займатися Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (заснована у 1996 р., з 2003 р. член Eurogites). Вагомим результатом її діяльності є створення вітчизняного бренду "сільський зелений туризм", який відомий на міжнародному ринку туристичних послуг.

Серед основних видів туристичної активності в сільській місцевості можна виділити:

- пізнавальні — ознайомлення з природними, етнографічними, історичними, культурними особливостями місцевості, участь в сільськогосподарських роботах;
- розважальні — збирання грибів, ягід, ри-

¹ Eurogites — європейська федерація сільського та фермерського туризму, членами якої є 30 професійних організацій із 26 країн географічної Європи. Діяльність базується на забезпеченні сприятливих умов розвитку сімейних ферм та малих форм господарювання на селі, для яких туризм є основним або додатковим джерелом доходу; сприянні налагодженню комунікаційних мереж між ними; представництві їх інтересів; визначенні спільних якісних критеріїв та стандартів діяльності; маркетингу туристичного продукту.

Рис. 1. Суть агротуризму

балка, полювання;

— оздоровчі — плавання, кінні, велосипедні прогулянки, фізичні навантаження.

Найпоширенішою формою сільського туризму, яка тісно пов'язана з диверсифікацією сільськогосподарського виробництва (використання сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, вироблених у власному господарстві, для харчування туристів), є агротуризм. Його суть зводиться до поєднання трьох основних елементів:

- 1) власне туризму як організації нічліжної бази, прийому та розміщення людей;
- 2) природи як забезпечення сприятливого навколишнього середовища;
- 3) сільського господарства як важливого джерела забезпечення туристів продовольством (рис. 1).

Можна стверджувати, що агротуризм являє собою повноцінну сферу сільської економіки, яка має сільськогосподарський характер, і базується на наявних ресурсах сільських домогосподарств: людському, фізичному та природно-матеріальному капіталах.

Слід відмітити, що спільною проблемою розвитку сільського туризму і закордоном, і в Україні є консервативність місцевого населення. Люди з недовірою ставляться до туристів, і погоджуються приймати їх в себе лише тоді, коли дійсно бачать певну вигоду від цього виду діяльності на прикладі сусідів.

Грунтуючись на європейському досвіді та вітчизняній практиці, можна передбачити два варіанти розвитку сільського туризму:

— I варіант — базується на господарствах населення, які займаються виробництвом аграрної продукції і додатково пропонують туристичні послуги;

— II варіант — орієнтується виключно на обслуговування туристів і базується на утриманні

професійної нічліжної бази.

Надання послуг сільського (зеленого) туризму в Україні на базі особистих селянських господарств не належить до підприємницької діяльності (Закон України "Про особисте селянське господарство" (ст. 1)). Згідно Закону України "Про туризм" (ст. 5), такі фізичні особи є повноцінними учасниками туристичної діяльності. Якщо власник особистого селянського господарства (ОСГ) має намір здійснювати діяльність у сфері сільського туризму у визначених чинним законодавством межах (виробництво, переробка сільськогосподарської продукції, реалізація її надлишків та надання послуг з використання майна ОСГ), то йому лише потрібно стати на облік у сільській, селищній, міській раді за місцем розташування земельної ділянки².

Черговим законопроектом "Про сільський аграрний туризм" визначаються додаткові умови віднесення агротуристичної діяльності до підприємницької (ст. 3.), а саме: до 9 ліжок-місць у сільській садибі для тимчасового розміщення туристів [4]. Усі інші види організації туристичної діяльності (як професійні, так і непрофесійні) розглядаються як підприємницькі (рис. 2).

Дискусійною є доцільність реєстрації власника садиби сільського туризму як суб'єкта підприємницької діяльності.

До переваг розвитку сільського туризму на підприємницьких засадах можна віднести:

— можливість надання додаткових послуг (екскурсії, веломаршрути, кінні прогулянки тощо), що слугуватиме додатковою атракцією для туристів та забезпечуватиме більші доходи;

— соціальні гарантії для сільських підприємців у сфері туризму: пенсійне забезпечення, страхові виплати;

— можливість отримання кредиту на розвиток малого бізнесу; одержання дотації з центру зайнятості на відкриття власної справи.

Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері сільського туризму можуть перебувати на загальній системі оподаткування (податок на прибуток, нарахування на заробітну плату, ПДВ) або (що є більш поширеною практикою) сплачувати єдиний податок у розмірі від 20 до 200 грн. (фіксована сума, визначається місцевими органами самоврядування). Слід зазначити, що підприємницький сектор виконує бюджетотворювальну функцію — 43% єдиного податку, який сплачує власник садиби, перераховується до місцевого бюджету.

Однак необхідно врахувати той факт, що рівень підприємницької ініціативи сільських жителів надзвичайно низький. Статистичні дані вказують на те, що розвиток підприємництва у

² Єдиного порядку взяття на облік особистих селянських господарств в Україні поки що не встановлено.

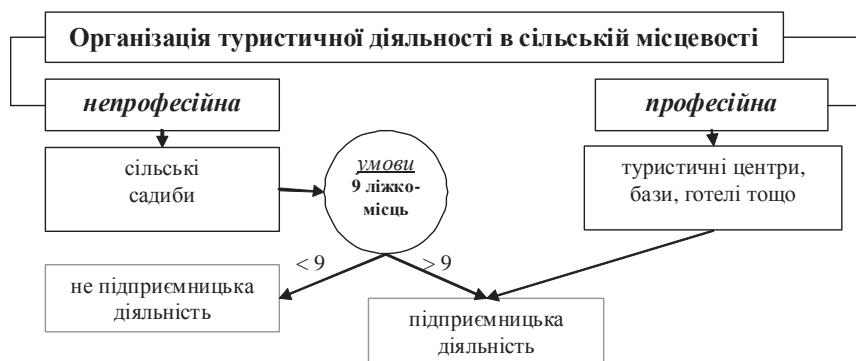

Рис. 2. Особливості організації сільського туризму в Україні

сільській місцевості характеризується, як правило, меншими масштабами діяльності, ніж в міських поселеннях. Так, доходи домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості незначні: у структурі грошових доходів сільських домогосподарств у 2007 р. вони становили лише 4,7%, що майже у вісім разів менше, ніж припадає на заробітну плату; у 6 разів менше, ніж пенсії; у 3 рази менше, ніж доходи від продажу сільськогосподарської продукції. Небажання власниками садиб легалізувати своє становище обумовлене невпевненістю у захищеності статусу малого підприємця, яка в свою чергу значною мірою викликана складністю проходження процедури реєстрації, адміністративним тиском, поборами, нестабільністю податкової системи.

Ефективним стимулюючим важелем державної підтримки розвитку сільського туризму є перегляд особливостей оподаткування доходів від даного виду діяльності. Наприклад, у Польщі особи, які отримують дохід від агротуристичної діяльності, звільняються від сплати податку з цього доходу за умови дотримання відповідних законодавчих вимог та встановлених критеріїв³. Оскільки послуги сільського туризму в певних межах не відносяться до підприємницької діяльності, грошові винагороди за такі послуги також не підлягають обкладанню податком на додану вартість. Ці заходи є суттєвим напрямом державної підтримки сільського туризму, що впливає на забезпечення та якість надання суспільних благ населенню.

За різними оцінками сьогодні в Україні туристичні послуги на селі надають від 1500 до 2000 і більше садиб. Більшість із них ніде не облікована і здійснюють свою діяльність "в тіні". Крім того, п'ята частина надавачів послуг сільського туризму — жителі селищ міського типу та малих міст аграрних регіонів, що не суперечить світовим принципам організації сільського туризму. Для них, так само, як і для сільських жителів,

даний вид діяльності може слугувати додатковим джерелом доходу.

Зважаючи на відсутність офіційної статистичної бази щодо діяльності сільського туризму нами здійснено моніторинг кількості садиб, зареєстрованих на сайтах Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму (www.greentour.com.ua) та Проекту "Зелений туризм" (www.ruraltourism.com.ua). У результаті виявлено, що найб-

ільша пропозиція туристичних послуг зареєстрована в Західному регіоні, а саме — в Івано-Франківській та Закарпатській областях (рис. 3).

Сільський туризм в регіоні Карпат розвивається вже досить давно за рахунок сприятливих природно-ландшафтних (гори, полонини, гірські ріки, озера, мінеральні води, лікувальні грязі, заповідники) та історико-архітектурних (скали Довбуша, дерев'яні та кам'яні архітектурні пам'ятники, стародавні замки) умов. Зміцненню матеріальної бази сільського туризму (благоустрою садиб) сприяє фінансова підтримка заробітчан, які працюють за кордоном. Найменше розвинутий даний вид діяльності в Східній Україні, при чому реальний попит на відпочинок в сільській місцевості жителів даного урбанізованого регіону все ж існує.

Проектом "Зелений туризм" запропоновано наступні типи розміщення:

— сільський дім — проживання з родиною господаря в одному будинку, в якому є до 5 кімнат з можливістю розміщення до 10 осіб; мінімум сервісу, є сільськогосподарське виробництво;

— гостьовий дім — зазвичай більшого розміру на зразок пансіонату, має 5—10 кімнат, розрахований на 10—15 і більше осіб; сервіс суттєво розвиненіший порівняно з сільським домом;

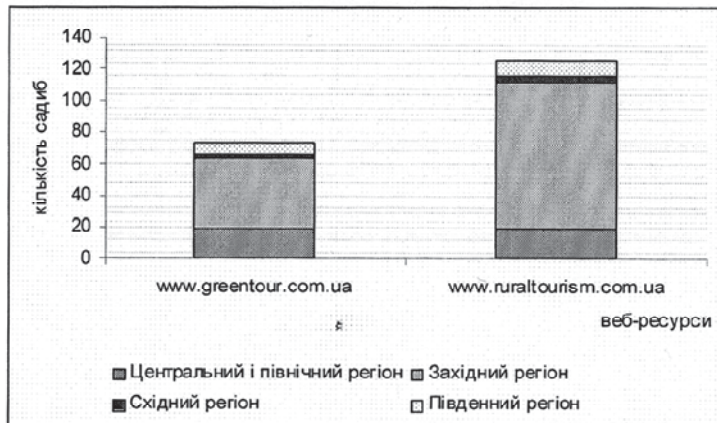
— котедж — це сучасна будівля, побудована для приймання туристів з усіма вигодами, зручними добре вмебльованими кімнатами, з побутовою технікою, може бути сауна, камін, басейн, господарі проживають окремо, іноді на іншому поверсі;

— міні-готель — це будівля, побудована спеціально для приймання туристів, із санвузлами в кімнатах або на поверсі, господарі проживають окремо;

— кемпінг — туристичний табір, обладнаний парковкою, можлива наявність заправок, магазинів.

У результаті виявлено, що в галузі сільського туризму в Україні домінують такі типи розм-

³ Зокрема, обов'язковим є наявність сільськогосподарського виробництва; розташування на сільській території; кімнати, які надаються туристам розміщені в житловому будинку, а не у прибудові; число кімнат не перевищує п'яти.

Рис. 3. Результати моніторингу пропозиції послуг сільського туризму на веб-ресурсах України⁴

іщення, як сільський (60% зареєстрованих) та гостьовий (22%) дома. Зареєстровані також такі поодинокі типи, як кемпінг (Київська область, спеціалізація — організація риболовлі на р. Тетерів) та турбаза (Івано-Франківська область, біля автодороги Івано-Франківськ — Ужгород за 20 км від м. Яремче та за 8—13 км від гірськолижних центрів: Яблуниці та Паляниці) (рис. 4).

Стабілізація економічної ситуації в туристично активних аграрних регіонах досягатиметься за рахунок забезпечення додаткового джерела доходів для місцевого населення, створення нових робочих місць шляхом стимулювання розвитку малого та середнього підприємства, відродження народних промислів, сфери обслуговування (транспорту, зв'язку, торгівлі, служби побуту, відпочинково-розважальних закладів тощо) та сільськогосподарського виробництва. Розвиток сільського туризму спонукає до поліпшення благоустрою сільських садиб, вулиць; стимулює розвиток соціальної інфраструктури.

У перспективі передбачається, що розвиток сільського туризму та супутніх видів діяльності сприятиме підвищенню мотивації молоді до життя в сільській місцевості, а в результаті — до відновлення демографічного потенціалу сіл. При цьому певний відсоток молоді може бути вихідцями з міст, що підтверджується даними, наведеними М. Й. Рутинським та Ю. В. Зіньком: майже 87 % вікової структури сільських туристів — молодь до 33 років, вихідці з великих міст (більше 100 тис. мешканців) [5]. Усвідомлення негативних наслідків несприятливого екологічного середовища життєдіяльності; проблеми

забезпечення житлом; безробіття, скорочення доходів, обумовлені світовою фінансово-економічною кризою тощо — неповний перелік мотиваційних чинників до міграції з міста в село. Популярними серед молоді стають течії⁵, які пропагують ідею відмови від таких суспільних благ, як кар'єра, матеріальний достаток, повернення до природи та землі.

Доход від прийому туристів може становити від 300 до 2000 тис. дол. США в рік, залежно від сезону та спеціалізації садби. Однак, слід звернути особливу увагу на те, що на початковому етапі організації туристичної діяльності на базі власного домогосподарства не слід чекати значних фінансових надходжень. Причина цього

криється в невеликих туристичних потоках, адже аграрні регіони характеризуються низьким рівнем урбанізації, тісними зв'язками міських жителів з селом, нерозвиненістю маркетингу місцевого туристичного продукту в промислових регіонах, незначним залученням іноземних туристів.

Для активізації процесів розвитку сільського туризму необхідно здійснити ряд заходів.

На макрорівні:

- запровадження політики стимулювання попиту українського населення на туристичні послуги в сільській місцевості на основі широкої рекламної кампанії та пропаганди підтримки традиційного українського села (ВРУ, КМУ, Міністерство аграрної політики, Міністерство культури й туризму України);

- формування нормативно-правової бази діяльності; розробка механізму підтримки сільського туризму в межах програм сільського розвитку (ВРУ, КМУ, Міністерство аграрної політики, Міністерство культури й туризму України);

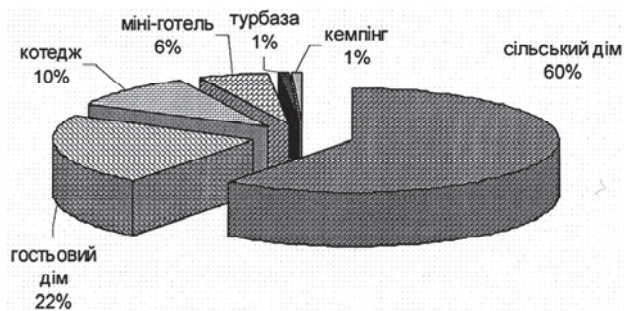
- розробка методичних матеріалів для тренінгових програм проведення потенційних надавачів туристичних послуг сільського туризму (Міністерство аграрної політики, Міністерство культури й туризму України, Державний центр зайнятості, Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні);

- створення міжвідомчого центру моніторингу сільського туризму, формування баз даних надавачів послуг сільського туризму (Міністерство аграрної політики, Міністерство культури й туризму України).

На мікрорівні:

⁴ Значне переважання пропозиції на сайті www.ruraltourism.com.ua пояснюється спрощеністю процедури реєстрації — необхідно просто в режимі он-лайн заповнити анкету і сплатити певний внесок, тоді як для реєстрації в базі www.greentour.com.ua потрібно стати членом Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

⁵ Екологічні поселення, дауншифтинг тощо.

Рис. 4. Типи розміщення за Проектом "Зелений туризм"

— просвітницька робота серед населення щодо особливостей організації туристичної діяльності на селі, проведення тренінгів (місцеві центри зайнятості, сільрада, дорадчі служби, регіональні організації Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, профільні громадські організації);

— організаційна підтримка при реєстрації (сільрада, дорадчі служби, регіональні організації Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, профільні громадські організації);

— об'єднання надавачів послуг сільського туризму в громадські організації (регіональні організації Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, профільні громадські організації).

Туристична діяльність в сільській місцевості України має значний (і поки що не реалізований) потенціал у вирішенні проблеми незайнятості сільського населення, поліпшенні благоустрою сільських населених пунктів (облаштування житла та вулиць, створення ефективної системи комунікацій), охороні довкілля, підвищенні загальноосвітнього рівня (у тому числі знання іноземних мов) та рівня культури (відродження та збереження історико-культурних пам'яток) тощо. Ефективний розвиток сільського туризму має здійснюватися шляхом злагодженої взаємодії місцевих органів влади, на території яких здійснюється відпочинково-туристична діяльність, та власників садиб, які надають послуги з тимчасового розміщення, а також залученням споживачів послуг — туристів. Так, місцеві органи влади та місцевого самоврядування забезпечують передумови для розвитку туризму в локальних масштабах, виконуючи дозвільну, регулюючу та контролюючу функції. Власники садиб є безпосередньо функціональною складовою — організаторами відпочинково-туристичної діяльності в сільській місцевості. Найважливішим суб'єктом діяльності в сфері сільського туризму є фізичні особи — споживачі послуг, інтереси яких є визначальними в організації даного виду діяльності.

ВИСНОВКИ

Позитивний вплив сільського туризму на загальний рівень розвитку сільських територій виявляється у тому, що він сприяє диверсифікації зайнятості на селі, розширює галузі економічної діяльності (сфера виробництва, сфера обслуговування), сприяє зниженню рівня бідності на селі. Місцеве населення зацікавлене в даному виді діяльності, оскільки це забезпечує зайнятість та додатковий дохід від збуту сільськогосподарської продукції, надання послуг не тільки господарям садиб, а й іншим жителям місцевості. Інтереси місцевої влади в розвитку сільського туризму визначаються надходженням додаткових коштів у місцевий бюджет, а також поліпшенням благоустрою населених пунктів, створенням робочих місць.

Вітчизняний досвід сільського туризму вказує на те, що даний вид діяльності поки що не є сталим і прибутковим сектором української економіки. Головними причинами цього є відсутність споживацького попиту на даний вид рекреаційних послуг, відсутність культури здорового способу життя, збереження національних традицій та звичаїв.

На рівні загальнонаціонального управління бажаною є підтримка місцевих ініціатив з розвитку туризму в контексті підтримки сільського господарства та розвитку села, а також формування туристичного іміджу країни.

Література:

1. Смаль І.В. Туризм як форма господарського освоєння депресивних регіонів / І.В.Смаль [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: http://tourlib.net/statti_ukr/smal3.htm. — Назва з екрану
  2. Privitera, Donatella. EU policy for rural development. Some implications for agro-tourism / Donatella Privitera // 87th EAAE-Seminar. Assessing rural development of the CAP [Electronic Resorse] — Mode of access : URL : www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/03/31/0000207096/87EAAE_Privitera.pdf. — Title from the screen
  3. Countryside Tourism in Europe. — A sleeping Giant. EuroG?tes Presentation 2005. [Electronic Resorse] / — Mode of access : URL : www.source.asso.fr/fileadmin/.../tourisme/.../2005//Eurogites_2005.ppt — Title from the screen
  4. Проект Закону України "Про сільський аграрний туризм" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?n=8602>. — Назва з екрану
  5. Рутинський, М.Й. Сільський туризм: навч. посіб. / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінко. — К. : Знання, 2006. — С. 51.
- Стаття надійшла до редакції 05.10.2009 р.*